

Історія науки

УДК 821.161.2.09(092):001:061.2НТШ(477)
<https://doi.org/10.29038/2304-9383.2024-38.lan>

Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик

Володимир Гнатюк у НТШ: літописець подій і долі

Метою статті є осмислити роль НТШ та його чільної постаті – академіка Володимира Гнатюка у розбудові українського національно-культурного простору на «зламі віків». Цьому сприяє аналіз маловідомої праці вченого «Наукове товариство імени Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя 1873 – 1923)». Водночас окреслено історичний контекст, в якому розвивалися українська наукова думка, література та мистецтво у періоди, коли галицькі землі перебували у складі Австро-Угорщини, у час московської окупації в період Першої світової війни та під польським пануванням. Документальні свідчення очевидців, тим більше такої знакової постаті, як В.Гнатюк, постають не лише промовистим зразком літератури факту, а й вагомим чинником для розуміння тогочасних умов розвитку філологічної науки, гуманітаристики загалом, а також літературного процесу, цілісності українського розвою в умовах різних політичних влад.

Дослідження виконано із залученням **аналітичного, історико-хронологічного, історико-порівняльного методів**, а також **герменевтичного підходу**, що дає можливість розглядати літературні феномени у широких позатекстових контекстах із урахуванням низки чинників. Досліджувані матеріали постають у новому світлі й містять цінні висновки щодо сучасного погляду на культурно-історичні процеси, що відбувалися в Галичині кінця XIX – поч. XX ст. в цілому, та розвиток у цей період НТШ зокрема.

Висновки з одного боку стосуються НТШ як знакової сторінки історії розвитку української науки, культури, суспільства в цілому та його ролі у становленні української нації з власною самоідентичністю та окремішністю; з іншого – ролі академіка В. Гнатюка у цьому процесі та вагомості його Історичного Нарису про НТШ. Наголошено, що без цього Нарису неможливе усвідомлення траєкторії розвитку Товариства, його засад і основ, які були закладені в минулому задля здатності встояти і розвиватися в майбутньому. Завдяки цій Історії нова українська генерація зможе усвідомити, якими проблемами жили українські письменники, науковці та культурні діячі минулого, які ідеї задля прийдешнього відродження передали представникам сучасності. Це сприятиме цілісному погляду на культурний, літературний, науковий, суспільний розвиток, історичні процеси, що відбувалися в Галичині кін. XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: В. Гнатюк, НТШ, автор, історія, історична проза, нарис, жанр, література факту, літературний процес.

Вступ

Сьогодні по-новому переосмислюються культурно-історичні процеси початку минулого сторіччя. Розвиток літератури, мистецтва загалом, української науки, книгодрукування невідривно пов'язані із тими інституціями, які здійснювали основну працю у цих сферах. У Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. таку функцію виконувало Наукове Товариство Шевченка. Вагомість цієї установи для становлення українського письменства та розвитку гуманітаристики потребує додаткового аналізу, в чому виявляється **новизна** нашого дослідження. Маємо на меті осмислити роль НТШ та його чільної постаті – академіка Володимира Гнатюка у розбудові українського національно-культурного простору на «зламі віків». Цьому сприятиме аналіз маловідомої праці «Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя 1873 – 1923») Володимира Гнатюка, що дасть змогу окреслити історичний контекст, в якому розвивалися українська наукова думка, література та мистецтво у періоди, коли галицькі землі перебували у складі Австро-Угорщини, у час московської окупації в період Першої світової війни та під польським пануванням. Документальні свідчення очевидців, тим більше такої знакової постаті, як В. Гнатюк, є не лише промовистим зразком літератури факту, а й вагомим чинником для розуміння тогочасних умов розвитку філологічної науки, гуманітаристики загалом, а також літературного процесу, цілісності українського розвою в умовах різних політичних влад.

Історія Наукового товариства імені Шевченка немислима без особистої історії Володимира Гнатюка. Ці два дискурси настільки тісно переплетені, що творять єдиний спільний часовий проміжок. Про роль українського вченого для розвитку НТШ уже написано чимало (Яценко, 1964; Мушинка, 1987). Цій темі відведено окремих підрозділ «Внесок В. Гнатюка у становлення і розвиток Наукового товариства імені Шевченка» у кандидатській дисертації І. Іванюти «Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (Іванюта, 2002). Підсумовуючи оцінки різних авторів щодо внеску В. Гнатюка у розвиток однієї з найбільш знакових українських інституцій, приходимо до певних узагальнень щодо найвагоміших складових діяльності вченого для розвитку неофіційної Української Академії Наук (такого статусу від австрійського уряду НТШ як наукова організація не отримала):

- Виконання обов'язків секретаря Товариства. Усі дослідники вказують на той факт, що, від часу вступу В. Гнатюка на цю посаду з 1898 р. та завдяки його заслугам, «НТШ значно пожвавило свою діяльність на всіх ділянках і перетворилося у солідну суспільно-громадську установу» (Іванюта, 2002: 120). За досить короткий час В.Гнатюк налагодив комунікацію із багатьма (біографи вченого вказують, що їх було сотні) науковими установами на українських землях та поза межами материкової України, із відомими науковцями, письменниками, політиками, культурними діячами з різних країн, з якими підтримував контакти через безперервне листування, обмін книгами та інформацією. У цьому йому допомагало знання низки іноземних мов, відтак – можливість прямих контактів із адресатами.

- Ведення адміністративних справ у Товаристві: написання протоколів засідань НТШ та його комісій; укладання планів та написання звітів; ведення надзвичайно обширної кореспонденції щодо роботи комісій, фінансових та юридичних справ, взаємообміну інформацією та друкованою продукцією з науковими установами – і українськими, і зарубіжними. Підготовка та проведення десятків урочистостей з нагоди відзначення ювілеїв видатних постатей, прижиттєвих відзначень круглих дат від початку діяльності М. Грушевського, І. Франка та ін. Збір коштів, організація та проведення святкових академій, концертів, імпрез та ін.

- Робота секретаря Етнографічної комісії НТШ, яку очолював І. Франко, та активна робота у філологічній та історико-філософській секціях; відтак – збір, укладання та підготовка до друку серій «Етнографічного збірника» (над ним працював до 1912 р., за його редакцією вийшло понад 20 т.) та «Матеріалів до української етнології», де були вміщені тексти, значну частину з яких збирав сам, у тому числі й під час власних етнографічних експедицій). З 1913 р. він очолив етнографічну комісію, змінивши на цій посаді І. Франка. Вважається, що зусиллями В. Гнатюка у співпраці з І. Франком саме етнографічна секція першою вивела НТШ на європейський рівень, адже наукові дослідження В. Гнатюка отримали визнання у низці країн Європи. Як співпрацівник історико-філософської секції ініціював видання і сам же редагував серії «Жерела до історії України-Руси», «Збірник історично-філософської секції» (у його редакції вийшло 16 т.), готував численні виступи з науковими доповідями на засіданнях усіх відділень, займався пошуками

інформаційних джерел, підтримував комунікацію з членами комісій, готував різні заходи комісій тощо.

- Редагування «Записок НТШ» та «Літературно-Наукового Вістника», підбір і підготовка текстів для друку, листування з авторами. В. Гнатюк мав неабиякий дар вирізняти твори значної вартості, умів цінити авторський талант, залучати знакових людей до співпраці, давати слушні поради дослідникам і письменникам (свідченням цьому є незліченна кількість листів від українських авторів з подяками за зауваги), що поєднувався з непереборним бажанням якнайшвидше вивести українську літературу на новий модерний рівень (а для цього знайомити українського читача із кращими здобутками зарубіжних літератур, задля чого він часто сам робив переклади), поєднувати художньо-мистецьку площину із науковою. Він сам написав для ЛНВ понад 50 наукових розвідок та близько 600 рецензій, завдяки чому цей український часопис став найкращим літературно-громадським журналом в Україні. Щорічно готував сотні оглядів, коротких рецензій, критичних статей, в яких презентував для української наукової спільноти закордонні новинки друку у сферах науки і культури.

- Робота редактора «Українсько-руської видавничої спілки» (згодом перейменована на «Українську видавничу спілку»), що була заснована за ініціативою В. Гнатюка у 1898 р. Як організатор цього проекту, В. Гнатюк у співпраці з М. Грушевським та І. Франком розробив Статут Спілки та укладав її плани. Метою цієї установи було видавати якісні україномовні наукові та художні книги, а також знакові твори європейських та американських авторів у перекладах. За свідченням М. Мушинки, завдяки старанню галицького вченого до Першої світової війни вийшло понад 200 книг за редакцією В. Гнатюка, частина з яких у його перекладах.

- Втілення власного задуму щодо заснування, становлення, а згодом розширення роботи Музею НТШ, який мав проводити збір, опис та систематизацію матеріальних пам'яток української культури, що засвідчували українську самість та окремішність, древність традицій тощо. Під його керівництвом здійснювався збір експонатів, укладання тематичних відділів Музею: антропологічного, археологічного (доісторичного та історичного періодів), етнологічного та ін. З метою кращої орієнтації у тих сферах, якими він раніше не займався спеціально, вчений почав студіювати антропологію та археологію, задля чого навіть вивчав нові іноземні мови, зокрема французьку та

італійську, про що свідчать його листи до відомого українського антрополога Ф. Вовка, який у той час жив і працював у Парижі.

- Громадсько-політична діяльність, спрямована на відродження українських шкіл та університетів, боротьба за відновлення статусу української мови на підневільних територіях, зокрема листи щодо допущення української мови під час проведення Міжнародних археологічних з'їздів на території наддніпрянської України (Київ, Харків, Катеринослав), написання критичних звернень, політичних статей, організація акцій протесту проти дискримінації української мови та утисків українського населення в російській імперії чи русинів на території Австро-Угорщини (за що не раз був переслідуваний і стояв перед судом). Від часів серії протестів, звернень та акцій непокори, що були ініційовані В. Гнатюком, царський уряд усвідомлював нищівну для їхньої «малоросійської» політики роль НТШ і щоразу додавав нові заборони і на поширення українських книг, виданих у Галичині чи країнах Європи, на територію, поневолену московською імперією, і на можливі впливи «з-за кордону». Як поборник єдності всіх українських земель, намагався всіляко налагоджувати наукові чи творчі контакти між письменниками та вченими різних територій, посилювати зв'язки між Галичиною, Буковиною, Східною Україною, Закарпатською Україною.

- Пропагування українських науки і культури у європейському та загалом світовому просторі; утвердження думки про те, що українці є окремою нацією з власними історією, культурою, багатовіковими традиціями, в чому вона може дорівнятися іншим народам Європи. Популяризація роботи і діяльності НТШ, його окремих відділів. Задля цього В. Гнатюк започаткував видання «Хроніки НТШ», в якій інформував кола науковців, громадськості про усі події, здобутки, новини товариства, рішення засідань комісій, вихід нових книгодруків та ін. Це був ще один величезний масив роботи для вченого. За його редагування вийшло 60 т. цього інформаційного вісника. Окрім того, він усіляко намагався запрошувати й закордонних дослідників до роботи в НТШ. За свідченнями М. Мушинки, саме його заслугою є залучення до дійсних членів НТШ низки відомих закордонних вчених.

Завдяки невпинній щоденній подвижницькій праці В. Гнатюк здобув широке визнання як в Україні, так і поза її межами: був членом Російської Академії Наук у Петербурзі, Чехо-Словацького етнографічного товариства у Празі, Наукового товариства у Відні,

Міжнародного союзу фольклористів у Гельсінкі та низки інших наукових установ.

Теоретичний базис

Вище окреслено основні, але далеко не усі сфери діяльності В. Гнатюка в НТШ. Через те, що він працював у дуже багатьох напрямках, значна частина його здобутків залишалася в тіні і не була належним чином поцінована. Ми у цій розвідці маємо на меті детальніше окреслити менш відомий, але не менш вагомий внесок галицького вченого у науково-громадській царині, зокрема означити його роль як одного з перших літописців Наукового товариства імені Шевченка. Частково цю функцію збереження пам'яті про діяльність української установи, як уже було вказано вище, виконувала «Хроніка НТШ». Однак, є й інші вагомні джерела, серед яких – маловідома праця самого академіка «Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя 1873 – 1923)», що була недоступною для багатьох науковців на українських землях ХХ ст., адже спочатку виходила частинами в окремих числах «Літературно-наукового вістника» за 1925 р., і лише значно пізніше була опублікована окремою книгою як 2-ге видання з нагоди 110-річчя від заснування НТШ (Мюнхен – Париж, 1984) зусиллями Вільного Українського Університету у Мюнхені (у серії «Монографії» Ч. 36) на кошти доньки В. Гнатюка Олександри Гнатюк-Піснячевської (Гнатюк, 1984). Ця праця сягає 175 сторінок щільного друку, якнайширше охоплює усі сфери діяльності НТШ, водночас є свідченням неймовірної, титанічної праці вченого, яка залишалася, так би мовити, «за лаштунками». Із залученням **аналітичного, історико-хронологічного, історико-порівняльного методів**, а також **герменевтичного підходу**, що дає можливість розглядати літературні феномени у широких позатекстових контекстах із урахуванням низки чинників, ці матеріали постають у новому світлі й містять цінні висновки щодо сучасного погляду на культурно-історичні процеси, що відбувалися в Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. в цілому, та розвиток у цей період НТШ зокрема.

Виклад основного матеріалу

«Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя 1873 – 1923)» Володимира Гнатюка є достовірним і промовистим документом, який щонайточніше передає хід розвитку НТШ на широкому культурно-історичному тлі розвитку західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини, згодом – Польщі, адже написана

вдумливим і безпосереднім свідком цих подій. Власне, автор і починає свій нарис думкою про те, що для того, аби зрозуміти ту роль, що виконувало НТШ у Львові, треба усвідомлювати, в якому стані перебувала західноукраїнська громадськість у той час, коли увійшла до складу Австро-Угорської імперії: «Українці прийшли під Австрію... не як нація, або бодай її частина, але як сіра, пририта етнографічна маса, що в тяжкій довголітній панщизняній неволі втратила свої провідні верстви – шляхту, міщанство – і лишилася тільки з одним духовенством... Чи ж дивно, що при таких відносинах треба було цілого століття дрібної, упертої але конечної праці, поки пройшов процес ферментації і сформувалася новочасна хоч і не дуже ще сильна українська нація» (Гнатюк, 1984: 31–32). Окреслюючи перші створені українські осередки (релігійні організації, політичні та студентські товариства), які передували заснуванню Літературного товариства імені Шевченка, учений детально означив співвідношення національно-політичних сил і тих перешкод та випробувань, які доводилося долати українським патріотам у цьому процесі. Вказав також на саму постать Т. Шевченка і його авторитет серед української молоді Галичини, що стало вирішальним щодо назви Товариства, первісною метою якого було утверджувати вагу українського художнього слова серед громадськості, поширювати друковану продукцію рідною мовою, здійснювати просвітницьку діяльність.

Хоча В. Гнатюк не був біля витоків при заснуванні Товариства, але із точністю історика-науковця, який мав можливість вивчати усі доступні дані, зокрема й очевидців та учасників, він дуже ретельно описує, як формувався перший осередок Товариства, вибирався комітет, укладався Статут, облаштовувалися приміщення для канцелярії та друкарні тощо. На цьому етапі головною ціллю організації було «спомогати розвій рускої словесности», а «щоби сю ціль осягнути, Товариство 1) заводить власну друкарню. 2) видає книжки й часописи літературні і наукові. 3) підтримує літературні і наукові видання. 4) роздає премії і запомоги літератам. 5) скликає збори учених і літератів. 6) устроює відчити, публічні, літературні вечери і т.ін.» (Гнатюк, 1984: 40). Друкарня Товариства також видавала книжки Просвіти за значно нижчими цінами, ніж інші друкарні, чим робила друковану продукцію доступнішою для малозабезпечених верств. Згодом отримала право на друк шкільних підручників українською мовою, книг товариства «Дністер».

Відтак В. Гнатюк детально окреслює послідовність Голів, заступників та ін. очільників організації; прописує два історичні періоди діяльності НТШ (перший – коли установа мала характер літературного товариства і називалася «Товариство імені Шевченка»; другий – коли вона набула статусу наукової організації і була перейменована у «Наукове товариство імені Шевченка»); кожен з періодів дрібнить на окремі фази розвитку, детально прописуючи траєкторію діяльності, головних діячів, які особливо долучилися до процесів, що відбувалися на кожному етапі тощо. Пропонує також розлогі списки імен науковців та громадських діячів, які працювали в Товаристві у 70-ті, 80-ті, 90-ті роки, при цьому констатує, що «Тридцять літ конституційного життя в Австрії не пройшли для галицьких українців марно. Вони зросли за той час сильно. З початком 90-х років вони перемогли вже своїх противників москвофілів не тільки політично, а й культурно. Не мали однаке ще організації, в якій могли би сконцентрувати свої наукові сили та розвивати в ній свою мову й науку, як се робили інші, навіть менші словянські народи у своїх академіях та наукових товариствах. А наукових робітників прибувало щораз показнійше число» (Гнатюк, 1984: 45–46). Уже в 90-х рр. Товариство було настільки зміцнене, що підтримувало тісні контакти зі знаковими постатями лівобережної України, друкувало численні твори українських авторів, які не мали «права голосу» в тоталітарних умовах російського самодержавства, що спричинило у 1894 р. нові заборони царського уряду щодо ввезення на підросійські землі, де ще активно діяли Валуєвський та Емський укази, української друкованої продукції, зокрема й часопису «Зоря».

Водночас В. Гнатюк визнає, що без підтримки знакових постатей із лівобережжя (у тому числі й фінансової допомоги) діяльність Товариства не була би такою ефективною. Він подає розлогу інформацію про тих діячів зі Сходу України, які долучилися до роботи установи, чи ж перебували з нею у співпраці. До речі, саме ініціатива представників східного крила (особливо В. Антоновича та О. Кониського) переросла у вимогу, щоби Товариство зайнялося також організацією наукової роботи, розширивши для цього власні цілі та змінивши Статут.

Від 1892 р. – з часу, коли Товариство перейменоване в «Наукове товариство імені Шевченка», відповідно – змінено його Статут – розпочинається другий період розвитку. Новою ціллю Товариства

стало «плекати та розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинности і предмети наукові України-Руси» (Гнатюк, 1984: 47). До досягнення цієї цілі мають вести: «1. наукові досліди: а) з фільольогії руської і слов'янської, з історії українсько-руського письменства і штуки; б) з історії і археольогії України-Руси, а також з наук філософічних, політичних, економічних і правничих; в) з наук математичних, природних з географією і лікарських; 2. відчити, розправи і розмови наукові; 3. з'їзди учених, літератів і артистів; 4. видання наукових «Записок» товариства і інших творів наукових; 5. премії і підмоги ученим і літератам; 6. збирання для музею і бібліотеки, в краю і за границею; 7. удержування власної друкарні і книгарні» (Гнатюк, 1984: 47). Також у НТШ на той час виокремилася 3 основні секції: 1. філологічна, 2. історико-філософська, 3. математично-природничо-лікарська.

Вчений детально описує збори засідань, формування секцій та наукових комісій до кожної з них, керівництво та представників, що увійшли до цих комісій; видання перших томів «Записок НТШ» та інших видань і часописів, що перейшли під управу Товариства, тощо. У час переходу роботи товариства на наукову основу до роботи організації активно долучився І. Франко, який до того працював для інших часописів.

Знаковим для подальшого розвитку НТШ, як вказує автор, став 1894 р., коли до Львова переїхав Михайло Грушевський, який прийшов у Львівський університет на кафедру з українською мовою викладання й одразу включився у роботу Товариства. Йому було передано редагування «Записок», які були модернізовані як науковий часопис й відділено від них окремий друкований орган для математично-природничо-лікарської секції. На пропозицію М. Грушевського було створено ще одну секцію – археологічну, а також започатковано друк нових «дуже коштовних» серій «Жерела до історії України-Руси», «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», окрему серію для друку фольклорних матеріалів «Етнографічний Збірник», для етнології зорганізовано на пропозицію Ф. Вовка «Матеріали до українсько-руської етнології», «Часопись Правничу» – розвідки правничої комісії, та стараннями власної друкарні видано низку наукових монографій. Наприкінці 1897 р. на засіданнях комісії НТШ прийнято план друку окремих збірників для кожної секції Товариства.

1898 р. став не менш знаковим для подальшого розвитку не лише з огляду на те, що в НТШ виокремилося ще дві окремі секції – правнича і лікарська із власними друкованими органами, а й тим, що в цьому році до активної роботи було залучено В. Гнатюка (цей факт він із властивою для нього скромністю оминає увагою). Його до роботи залучив М. Грушевський, який викладав йому як студентові університету історичні дисципліни й відразу зауважив неабиякий хист зрілого студента (В. Гнатюк був усього на 5 років молодший від свого професора), фанатичне зацікавлення фольклором та етнографією, надзвичайно вправно написані перші етнографічні розвідки та зібрані рідкісні фольклорні матеріали.

Із приходом В. Гнатюка в НТШ і завдяки його невтомній праці як секретаря, серед обов'язків якого було підготовка і ведення документації, редагування, адміністрування, проведення ювілеїв тощо, діяльність Товариства ще більше активізувалася і вже у 1899 р. при Товаристві була заснована «Українсько-руська видавнича Спілка» (згодом – «Українська видавнича Спілка»), практично з тим же складом керівництва, що і саме Товариство, а також робота Книгарні. Автор історичного нарису зазначає, що за період свого існування Спілка видала понад 300 книг українською мовою (окрім видання ЛНВ), понад 150 з яких він особисто зредагував «зовсім безплатно» (Гнатюк, 1984: 61).

Вчений також вказує на причини процвітання НТШ у цій фазі розвитку: доходи друкарні за видавництво шкільних книжок для народних шкіл, «соймові» та інші постійні друки, що сприяли матеріальному піднесенню, можливості використовувати зароблені кошти для нових цілей; окрім того, Товариство почало отримувати на наукові видання субвенції від міністерства, сейму, краєві і державні, відтак зростав науковий бюджет; також до цього долучилися нові члени Товариства, які прибували і з новими силами бралися до роботи (у праці завжди подані детальні списки тих осіб з переліком їхніх обов'язків та заслуг перед установою; з описом кожного етапу розвитку, пропонується поновлений перелік секцій із керівництвом і членами; комісії, що входили до кожної з них; а також – роки заснування серій наукових видань у кожній секції, вказуючи редакції, кількість виданих чисел тощо). На с. 89 своєї праці він подає оновлену модель розділів та підрозділів НТШ на 50-ту річницю існування, коли у трьох загальних секціях діяло уже 11 комісій: *«І. Історично-фільософічна секція* (до неї належать комісії

1) Правнича. 2) Статистична. II. *Фільольогічна секція* (до неї належать комісії: 3) Для класичної фільольогії. 4) Мовна). До обох секцій *Історично-фільософічної і Фільольогічної* належать комісії 5) Археологічна. 6) Етнографічна. 7) Історія штуки. III. *Математично-природописно-лікарська секція* (до неї належать комісії: 8) Термінологічна. 9) Фізіографічна). До всіх трьох секцій належать комісії 10) Бібліографічна. 11) Видавнича.

Він також наголошує й детально описує роль НТШ у т.зв. справі Археологічних з'їздів, у час яких організація (значною мірою зусиллями самого В. Гнатюка) проводила безпрецедентні акції (публічні листи, звернення тощо) щодо відновлення статусу української мови та української науки на підросійських землях. Йому як секретареві наукової установи належить більшість рішень та заяв від імені усієї галицької делегації, які зводилися до висновку про те, що недопущення української мови на з'їздах робить участь в них українських вчених «морально неможливою». Водночас ці протести стали значним досвідом для усієї України, внаслідок чого змінилася ситуація з тією, яку вчений окреслив як «Говорила Галичина а Україна мовчала» (а деякі науковці на вимогу уряду виголошували свої реферати російською мовою), на ситуацію, коли «Галичина тепер мовчала, але Україна заговорила»: з роками Галичина й Буковина цілком відмовилися брати участь у цих з'їздах вбачаючи безнадійність подальшої вимоги щодо права українства, але підняли свій голос науковці Лівобережжя і вимагали виступів українською мовою. І тут В. Гнатюк знову-ж-таки з притаманною йому ретельністю точно прописує дати, міста і особи, що відзначилися у цьому процесі.

Автор історичного нарису завжди дуже ретельний щодо деталей не тільки організаційних та адміністративних, а й фінансових. Він з неабиякою прискіпливістю прописує обігові кошти Товариства, прибутки, бюджетні витрати на кожен з окремих проєктів, гонорари та фінансові домовленості з авторами; вказує також, хто і яку роботу виконував безплатно, а хто навпаки вимагав більшої платні чи ж навіть вдавався до суду задля підвищення власних гонорарів. Із цих сторінок чітко простежується: по-перше, той факт, що В. Гнатюк був дуже добре ознайомлений із фінансовим обігом НТШ (або й сам мусів бути безпосередньо причетний до бухгалтерії, адже кількість і точність цифр за велику кількість років вражає); по-друге, із точністю літописця він усе ретельно фіксував, адже розумів важливість і цих

цифр, і грошових відносин у Товаристві, і різне ставлення до виплат різних людей.

Ще більше вражає кількість і точність даних у другій частині праці «Інституції і фонди Товариства», де В. Гнатюк прописує дати, персоналії, мету та завдання, місце у Товаристві, внесок у спільну справу кожної окремої складової організації. Водночас цей огляд також забезпечує реальніше бачення розмахів діяльності НТШ із людськими та матеріальними ресурсами, залученими при цьому. Як бачимо, перелік та характеристику підрозділів автор подає за хронологією. Тому першою є **друкарня** як основна складова організації від початків її заснування. В. Гнатюк окреслює точні етапи роботи, кількість робітників, імена відповідальних осіб на кожному етапі, роки закупівлі кожної одиниці нового обладнання з детальною технічною характеристикою, юридичними та фінансовими деталями. Така ж детальна інформація є й про **переплетню**: місцезнаходження, інвентар, характеристика та зміни у керівництві, технічні потреби і частини до устаткування, навіть проблеми і причини бойкотів та страйків тощо. **Книгарня**, яка розпочала свою роботу із переходом Товариства у статус наукової установи, не була простим книжковим магазином. Це була дуже солідна інституція, що «приступила до гремії книгарів іще 1893 р.», яка продавали не тільки ті книги, брошури, наукові збірники, що видавало НТШ, а й книги інших видавництв, які систематично пересилали свою продукцію до Львова (звичайно, акцент робився саме на науковій та україномовній продукції), тому щоразу потребувала розширення площ. В огляді подані точні дати та локації переміщення книгарні, персонал, конкурси на заміщення посад, де брали участь і навіть вигравали закордонні кандидати, міжнародна співпраця із книгарнями з Австрії, Німеччини, Франції та Росії.

Прикметно, що історію роботи Книгарні НТШ автор описує на широкому історичному тлі розвитку та функціонування видавничої та книжної справи в Галичині та царській Росії, вказуючи на усілякі політичні та фінансові перешкоди з боку царського уряду для поширення українських книг на підросійських українських землях, проблеми, які мали закордонні книгарні із російським законодавством (практично тоталітарними заборонами), поштові нюанси пересилки друкованої продукції з різних країн. Проблема системи російських мит на друковану продукцію, що взагалі унеможлиблювало ввіз будь-яких друків, порушувалася навіть на Міжнародному конгресі

книговидавців у Будапешті, в якому брав участь управитель Книгарні НТШ, однак, як вказує вчений, не була вирішена й у ті часи, коли при владі стали більшовики. У контексті роботи книговидавництва В. Гнатюк також описує співпрацю Книгарні з Українською Видавничою Спілкою та ті позитиви, які мала від цього українська громадськість. Згодом українські книгарні із подібною науковою українською продукцією почали відкриватися в інших містах (перші філії з'явилися у Києві, Харкові та Катеринодарі).

Початок **Бібліотеки** сягає 1893 р., коли О. Кониський подарував товариству 392 книжки, «переважно правничого змісту». Потім до його ініціативи долучилися й інші дарувальники. Згодом Бібліотека розширювалася за рахунок взаємообміну книжковою та іншою друкованою продукцією з різними українськими та закордонними науковими установами, організаціями або й приватними особами (тому книги були різномовними), усі подвійні книги з власної бібліотеки віддала «Просвіта», частину книг купляли за кошти, виділені спеціально на такі цілі. Коли Бібліотека отримала комплекти видань Чеської Академії Наук, Російської Академії Наук, великі і цінні колекції видань Київського університету, Археографічної комісії в Києві і Петербурзі, історичного товариства в Одесі та ін., постала необхідність в окремому приміщенні, доборі персоналу для упорядкування фондів.

В. Гнатюк із притаманною йому ретельністю описує, як і ким укладалися каталоги, велися перемовини щодо купівлі локації та інвентарю, влаштуувалася читальня; які кошти було залучено, у тому числі й для щорічної оплати оправ для книг тощо. У 1901 р. на запрошення Віденської Академії Наук Бібліотека НТШ вступила до Міжнародної спілки бібліотек академій наук і наукових товариств, яка діяла й «задля взаємного визичування рукописів, архівалій та рідких книжок» (Гнатюк, 1984: 130). Регулюючі умови для такого взаємообміну було ухвалено на з'їзді Академії Наук у Парижі, що відбувався 16–18 квітня 1901 р.

Коли В. Гнатюк став секретарем НТШ, на нього було також покладено відповідальність за розширення списку інституцій для співпраці та взаємообміну. Він вказує на той факт, наскільки інтенсивно він намагався налагодити цю сферу діяльності. І, якщо до його приходу (до 1899) був обмін із приблизно 116 установами, то до 1913 р. було 116 самих лише редакцій, плюс 236 наукових інституцій. При цьому вчений дає точні цифри, скільки томів і з яких саме

джерел Бібліотека отримала кожного року, і ці цифри вражають, адже рахунок йде на десятки тисяч щорічно. Значна частина фондів поповнювалася тими персональними бібліотеками, які заповідали власники по смерті для НТШ (В. Гнатюк прописує і обсяги, і тематику, і мови, якими видані книги, що переходили за заповітами). Найбільшою із книгозбірень цього типу була бібліотека покійного І. Франка, яка нараховувала 7000 томів, і для якої було відведено окрему кімнату.

Попри офіційний тон Нарису, відчувається, наскільки його автор пишався рівнем розвитку Бібліотеки (яку, до речі двічі доводилося переносити в нове приміщення, бо вона зростала неймовірними темпами): «цінність бібліотеки лежить не так у числі книжок, яким перевищують її інші львівські бібліотеки, як у доборі. Головна основа її – се книжки з обсягу україністики і українознавства. Заступлені в ній дуже багаті українські стародруки (від Апостола Федорова, Львів, 1574 р. до Енеїди Котляревського, Петербург, 1798) ... З українських новодруків XIX – XX ст. то безперечно найбагатша їх колекція є у Бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка. Заступлені в ній усі українські землі: Східня Україна, Галичина, Буковина, Закарпаття та українські колонії в Америці. Окремо належить зазначити велику колекцію українських періодичних видань, передусім газет. Безпосередньо перед війною приходили до бібліотеки майже всі газети, що виходили в Європі та Америці, без огляду на їх партійну приналежність. Такої збірки української преси нема більше в ніякій іншій бібліотеці на українських землях» (Гнатюк, 1984: 134). Вказується також, що в Бібліотеці НТШ найбагатша добірка книг з українознавства, друкованих на різних мовах, а також надзвичайно різноманітна колекція книг зі спеціальних наук. Звертається окрема увага на унікальність рукописів, що належать періоду XIV – XX ст., де значна частина текстів церковного характеру, твори закарпатського письменства XVII – XIX ст., а також листи та автографи / рукописи українських діячів Галичини й Придніпровської України. До цього типу текстів долучений окремий рукописний архів.

Не менш важлива роль відводилася й **Музею Товариства**. Його початки, за свідченнями В. Гнатюка сягають 1893 р., коли установа набула статусу наукової. Перші колекції були скромними і склалися переважно із дарів, надісланих із нагоди виходу НТШ на новий рівень роботи. Згодом у 1900 р. було створено музейну комісію, яка написала звернення до громадськості, зокрема духовенства, щоби збирати і надсилати музейні

експонати до НТШ. Вчений із цілковитим розумінням цінності представлених навіть перших невеликих колекцій детально описує речі, якими поповнювалися фонди Музею, їх походження, називає імена дарувальників: збірка предметів староруської культури зі Звенигорода, колекція старовинних речей з околиць Княжої гори, пам'ятні речі Т. Шевченка й О. Федьковича, збірка портретів видатних діячів, з яких 12 – роботи І. Труша та ін. Коли НТШ утвердилося фінансово, з'явилася можливість купувати важливі експонати для Музею. Зокрема вказується про закупівлі доісторичних пам'яток у Парижі, які здійснював фахівець-науковець Ф. Вовк, та давньоруських старожитностей, які закупив у Києві М. Біляшевський. До музею надходили цінні експонати з різних українських етнічних земель (напр., була велика колекція неолітичної доби з Овруча з Волині; збірки килимів, церковної вишивки, гаптування, моделі селянських будівель та рільничих знарядь, предметів для різних ремесел, прикрас; скляного, глиняного і дерев'яного посуду тощо з Галичини, Гуцульщини, Бойківщини, Лівобережної України, а також з-за кордону). Цифри знову-ж таки вражають.

Як і у попередніх випадках, В. Гнатюк дуже точний щодо дат, кількості, джерела походження, цін музейних експонатів. Він дає детальний опис розширення інвентаря, приміщень, аж до часу, коли Музей було відкрито для відвідування. Називає імена усіх, хто були відповідальними за цю ділянку роботи, як завжди, з притаманним йому аристократизмом, скромно оминає власні заслуги у цій справі. Однак, як свідчать інші джерела, його роль у становленні та розбудові Музею НТШ була колосальною. І. Іванюта у своїй дисертації детально зупиняється на цьому питанні. На основі архівних матеріалів він окреслює, який неоціненний вклад В. Гнатюк зробив для розвитку Музею. Від часу звернення про заснування і оголошення збору експонатів учений із Тернопільщини ввійшов до музейної комісії (разом із В. Шухевичем та О. Роздольським), а згодом – й до комісії, яка відповідала за закупівлю цінних предметів, особисто налагоджував контакти задля залучення нових колекцій, вів листування, займався адмініструванням та організацією роботи. І. Іванюта наводить численні факти та цитати з листів, написаних у цій справі. Серед найцінніших колекцій вказує у тому числі й унікальну збірку гуцульської зброї (кріс, пушка, порошник, штилет, древня шабля, мапи); моделі гуцульських будівель, отриманих від Л. Гарматія; колекції виробів із соломи, пруття, ткацьких виробів,

гердан, різдвяної атрибутики і рибальського приладдя з Карлова, які В. Гнатюкові надав його друг А. Онищук, і багато ін.

У Нарисі прописано траєкторію розвитку Музею, аж до того часу, коли він займав окреме приміщення, в якому усі колекції були впорядковані за тематикою, де основними були 5 відділів: 1. Археологічний; 2. Етнографічний; 3. Природописний; 4. Галерея образів; 5. Відділ церковного мистецтва. Також дана детальна характеристика персоналу, укладу каталогів та под. Головними консультантами при цьому були д-р Ів. Раковський і д-р Ст. Рудницький.

Усі вище зазначені підрозділи НТШ мали власні «кам'яниці» – ці приміщення купувалися з урахуванням розташування в місті, зручності зв'язку між ними, функцій призначення. Однак у Товаристві була й інша значна нерухомість. Вагомими локаціями НТШ були **Дім Товариства**, яке організація змушена була придбати через тісноту у приміщеннях, **Фонд ім. П. Пелехина** – вченого, який, перебуваючи в Росії, надавав кошти для наукових стипендій, зокрема талановитим студентам у сфері хірургії, – був розміщений в окремій будівлі; **Академічний Дім**, на будівництво і утримання якого основні кошти надав відомий діяч та меценат Євген Чикаленко, а саме приміщення призначалося зокрема й для того, щоб у ньому мешкали талановиті українські студенти з бідних родин.

Певна частина маєтностей НТШ приносила прибутки, які використовувалися у цілях, передбачених Статутом. Важливу роль тут відігравав **Фонд ім. д-ра Теофіля Дембицького** – адвоката з Коломиї, який емігрував і працював у Відні. По смерті свій маєток у Снятинському повіті разом із рустикальними ґрунтами (12 окремих будинків, 400 моргів орного поля без сіножатей і лісу, млин та ін.) та всі доходи з нього заповів на користь НТШ. В основному кошти цього фонду використовувалися для надання закордонних стипендій українським студентам на проживання і навчання в Європі (рішення укладалося спільно із комісією із «Просвіти»). Відтак автор Історичного нарису подає детальну інформацію ще про 10 фондів, які він окреслює як «Дрібніші фонди», описуючи їхні цілі, призначення, грошові обороти: 1. Академічний резервовий фонд; 2. Фонд літератів ім. Д. Мордовця; 3. Фонд літератів ім. Ів. Котляревського; 4. Фонд доцентів; 5. Фонд ім. М. Грушевського; 6. Фонд ім. А. Бончевського; 7. Фонд ім. Олекс. Огоновського; 8. Фонд ім. Ол. Кониського; 9. Фонд ім. Як. Головацького; 10. Фонд ім. Ів. Франка.

Вражає знання юридичних, адміністративних та фінансових нюансів стосовно використання коштів у різній валюті та в еквівалентах в коштовних металах, які виявляє В. Гнатюк при описі усіх процесів щодо закупівель, будівельних, ремонтних та супровідних робіт, укладанні банківських та правничих документів, проведенні домовленостей, підписанні договорів, оплат тощо. Ця сторона Історії НТШ за перше 50-ліття існування постає не просто вагомим документом, а й унікальним текстом для дослідників грошового обігу та функціонування цінних паперів в Галичині, до того ж у періоди різних правлінь та державних утворень (при Австрії, в час російської інвазії та за Польщі).

Із таким великим набутком і такою кількістю визначних людей не дивно, що НТШ могли відіграти вагому роль і у справах розбудови української національної школи, університету, вести активну суспільно-політичну діяльність. Гнатюк дає перелік наукових видань Товариства і хронологію участі представників НТШ у різних значимих заходах, урочистостях (відкритті пам'ятників, відзначення ювілейних дат тощо). виставках на українських землях, і в Європі. Саме Європа була орієнтиром для Гнатюка та більшості діячів Галичини у той час (Лановик, 2021). Вони розуміли, що перебування України у спільному науково-культурному просторі із цивілізованим світом – це не лише можливості саморозвитку, а й історичний шанс порятуватися від нероздільного панування «північного сусіда».

Ще більше вражає той обсяг роботи, яку в НТШ виконував Володимир Гнатюк особисто, і наскільки скромно він репрезентує себе у Нарисі. Перше цілісне перевидання цієї праці, яке було здійснене у діаспорі, доповнене передмовою відомого українського діяча в екзилі Володимира Яніва. В. Янів говорить про «золоту добу» НТШ, яка творилася зусиллями великої «Трійці», «що залишаться у пантеоні найвидатніших українців усіх часів завдяки своїй праці в НТШ і непроминальним заслугам для НТШ: Михайлові Грушевському (1866–1934), Іванові Франкові (1856–1916) та Володимиру Гнатюкові (1871–1926). «Золота доба» – це конкретно велике десятиріччя 1898–1907, коли всі три корифеї одночасно й однозвучно діяли: перший як голова Товариства (1897–1913), другий як директор його Філологічної Секції (1898–1907), останній як довголітній генеральний секретар (1898–1926) що саме йому довелося після невилікувального занедужання Франка та уступлення з головства Грушевського утримати тяглість праці в дуже важкий час

війни із московською окупацією Львова та в перші роки зміни політичної ситуації в Галичині. З цього вже виразно видно ролі Гнатюка в НТШ, тим більше, що він повнив незмінно свої функції за трьох різних голів: проф. д-ра С. Томашівського (1913–1918), проф. д-ра Щурата (1919–1925) і проф. д-ра К. Студинського (1925–1931)» (Янів, 1984: 7–8).

Діаспорний дослідник вказує період «золотої доби» НТШ до 1907 р. – часу важкої недуги І. Франка, однак, як бачимо із Нарису, цей час, хоч вже без участі голови Філологічної комісії, тривав аж до початку «московської інвазії» та окупації Львова. Високо оцінюючи роль В. Гнатюка у розвитку НТШ, він окремо відзначає унікальність та цінність його історичного Нарису історії Товариства з нагоди «Золотого ювілею»: «Історія це, звичайно, насамперед те, що д і є т ь с я, і історії нема без конкретних фактів. Але треба пам'ятати, що факти незадокументовані пропадають. Це прекрасно зрозумів новий Секретар НТШ, і йому ціле Товариство завдячує, що він дуже дбайливо про документацію дбав: з 1899 до 1923 р. він підготував і видав 66 випусків Хроніки, отже 2–3 зошити у рік з величезним документальним матеріалом щодо фактів і людей. Якщо зважити, що в той час НТШ згуртувало в своїх рядах чи не всіх українських дослідників, або бодай утримувало з ними зв'язок, то можна уявити, який цінний біо-бібліографічний матеріал зберігається на сторінках цих постійних звідомлень, зокрема якщо підкреслити, що у «анналах» були також реферати у справі номінацій нових дійсних членів з життєписами кандидатів» (Янів, 1984: 9).

Для нас також важливо й те, що В. Гнатюк, пишучи Історію Товариства, вказував не тільки злети, а й проблеми, і з розумінням трагізму ситуації залишив докладне й живе свідчення великої руйнації НТШ, до якої спричинила московська окупація Галичини в часи Першої світової війни. Він уклав записи, хто і з яких підрозділів Товариства пішов на фронт, хто був убитий, хто виїхав за кордон, хто був арештований новою владою чи репресований. Це – свідчення збірного образу української трагедії початку ХХ ст. З точністю літописця, який усвідомлює важливість цих фактів для прийдешніх поколінь як важкої національної рани, він також описує шкоду, яка була завдана московською ордою не лише Товариству в цілому, а кожному його окремому підрозділу.

Із 3 вересня 1914 р. (дати окупації Львова) усі друкарні було закрито. 16 квітня 1915 р. у Друкарню НТШ прибула російська

жандармерія і передала друкарню і переплетню штабскапітанові Наркевичові для друкування «Львовського воєнного слова». Як вказує В. Гнатюк, він «скористав з усіх запасів паперу так ґрунтовно», що навіть на всіх конвертах з фірмою Товариства «повибивав» власну символіку з державним орлом і так їх використовував. Московський персонал, який не сподівався бачити техніку такого рівня, у друкарні «уряджував різні забави»: «перемішував до купи усі роди черенок, ... бавився машинним ножем, перетинаючи всякі записки та квітари. Поза тим робили з усього, що не було їм потрібне, купу сміття між тим із книжок та рукописів, зложених у канцелярії друкарні...» (Гнатюк, 1984: 94–95). При відході зі Львова було наказано забрати три найновіші машини з друкарні, однак через поспіх встигли забрати лише одну – найкращу і найпотужнішу, гарнітур найновіших черенок і все умеблювання. За свідченням хроніциста, втрати друкарні було підраховано одразу ж восени 1915 р. і вони становили 39 710 корон золотом (Гнатюк, 1984: 95); Шкода, завдана переплетні, – 1 780 корон.

Книгарня НТШ від початку окупації була закрита. Її управителя арештували і вивезли до московії. По революції йому вдалося добратися до Києва, але під час більшовицького перевороту, не маючи змоги переїхати за кордон, помер у 1922 від голоду і нужди в ще досить молодому віці (Гнатюк, 1984: 104). В час окупації в Академічному домі «москалі зробили собі касарню і сильно його знищили. Всі меблі поломили й попалили, шиби повибивали, клямки і замки повиривали, стіни здемолювали вбиванням та вириванням гаків і гвоздів, камінні плити з долівки в багатьох місцях повиривали, двері понадломлювали, двері з шаф повідривали. По відході москалів оцінено шкоду на 9 168 кор. в золоті на тодішні низькі ціни. Та шкода була дійсно далеко вища, бо ж дім був зовсім непридатний для мешкання без значної направи (Гнатюк, 1984: 118–119). Бібліотека НТШ не лише в часи війни, а й після неї, зазнавала «відвідин жандармів, поліціантів і тайних агентів», які шукали там зброю чи заборонену літературу. 23.11.1922 в бібліотеці вночі вибухнула підкладена бомба, метою чого було знести Бібліотеку і Музей, однак міцні мури кам'яниці витримали цей удар і руйнування були не дуже значні.

У час листопадових боїв московських військ проти Львова, Музей зазнав значних руйнувань: «Стріли порозбивали значну частину вікон, а кулеметні кулі попробивали образи (портрети І. Франка, М. Костомарова, могили Шевченкової)», понищені килими та шафи для зберігання експонатів й експозиції (Гнатюк, 1984: 145). Через

порядкування царського режиму в Музеї за час окупації було все перевернуто, змішано усі каталоги, конфісковано рідкісну колекцію гуцульської зброї як «оружіє», вкрадено килими та цінні речі. Але ще більшої шкоди завдано тим, що усі інституції НТШ були замкнені, тому Музей не провітрювався і через те зазнали непоправної шкоди усі ткані речі, гаптування, колекції з етнографії.

Через намагання зберегти хоча б частину фондів, після відступу московських військ працівники НТШ намагалися вислати частину експонатів до Парижа, однак згодом довелося кілька разів переїздити з одного приміщення в інше, перепаковувати експонати, в наслідок чого багато речей зіпсулося, побилися елементи посуду, каталоги були змішані, частина їх втрачена. Відтак НТШ мало великий клопіт з тим, щоби повному впорядкувати усе в Музеї після війни. Маєток Фонду ім. д-ра Теофіла Дембіцького в час окупації теж «зазнав великого спустошення»: усі будівлі поруйновані, майно вщент знищене (Гнатюк подає детальний опис руйнувань і втрат). Усі фонди були «в обороті», тому «підпали девалюації ... і стратили всяке значення» (Гнатюк, 1984: 124).

У Нарисі не деталізовано, однак М. Мушинка на підставі листів та інших документів дає опис особистих втрат академіка внаслідок московської окупації. З його слів зрозуміло, що це була найбільша шкода, коли-небудь завдана його архіву: «Та видати Гнатюк встиг лише невеличку частину колосального багатства, яке він на протязі довгих років придбав. Всі інші матеріяли були знищені під час першої світової війни, царськими російськими солдатами, які з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріялами отоплювали приміщення. Серед загублених матеріялів була кількатомна збірка історичних пісень М. Драгоманова, підготована Гнатюком до друку, великі збірки М. Дикарева, П. Тарасевського, Ю. Федьковича, В. Степаненка та сотень інших збирачів. Тоді ж пропала і значна частина кореспонденції В. Гнатюка; серед інших – листи І. Франка, Лесі Українки, Ф. Вовка, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Л. Мартовича» (Мушинка, 1975: 23–24).

Про те, наскільки величезним і знаковим був епістолярний архів В. Гнатюка, свідчить хоча би той факт, що сам учений наприкінці свого історичного Нарису подає список установ, з якими від імені НТШ він листувався щодо обміну видань. Цей список вражає не тільки рівнем наукових інституцій, а й широтою географії, адже нараховує 244 позиції українських та зарубіжних адресатів: Амстердам, Афіни, Аугсбург, Барселона, Базель, Белград, Берлін, Берн, Бостон, Брюссель, Брно, Будапешт, Бухарест, Буенос-Айрес, Кембридж, Коста Ріка, Дрезден,

Единбург, Франкфурт-на-Майні, Женева, Геттінген, Грац, Галіфакс, Гамбург, Гельденберг, Краків, Ляйпциг, Манчестер, Мехіко, Мюнхен, Монреаль, Нью-Йорк, Новий Сад, Оттава, Палермо, Париж, Перемишль, Філадельфія, Прага, Рим, Рига, Сідней, Софія, Сент-Луїс, Стокгольм, Тифліс, Токіо, Торонто, Тоскана, Упсала, Урбана, Варшава, Вашингтон, Відень, Вільно, Загреб та десятки менших – на трьох континентах; майже усі великі і багато з менших міст України. Більша частина цього наукового листування була знищена, і документи фіксують той розпач, з яким В.Гнатюк, повернувшись до своєї канцелярії у Львові, розбирав на згарищі купи сміття, в яке московські солдати перетворили його архів, щоби врятувати бодай щось, але писав у листах, що вдалося віднайти десь близько 0,01 відсотка. Однак, усі ці втрати це була лише передісторія того руйнування, якого зазнало НТШ з приходом і утвердженням радянської влади на галицьких землях, відтак – повної заборони діяльності Товариства, проголошення української еліти поза законом. Коли читаємо рядки про свідчення варварства, з яким ворожі орди нищили набутки української науки і культури, на паралелі з сьогоdnішнім лихоліттям не доводиться навіть зайвий раз наголошувати.

Результати дослідження

Після руйнації усіх вдалих починань НТШ, тотальних цензур і заборон, можемо уявити, якого значення має все, що перетривало гоніння і вціліло у вереміях війн та нищення. Такою на сьогодні є Історичний Нарис В. Гнатюка, в якому узагальнено роль цієї інституції для становлення українства і української державності. На цій ролі НТШ наголошує сам В. Гнатюк, наприкінці власної розлогої розвідки: «За тридцять літ своєї наукової і видавничої діяльності довершило Наукове товариство ім. Шевченка велику працю. Ту працю належить міряти не тільки самим числом виданих томів, хоч і їх відповідно до розмірів фондів – не так мало. Також не самою їх науковою вартістю, хоч і вона значна, чого доказом можуть послужити прихильні відзиви по різних спеціальних журналах... Та найважніший вислід праці Товариства – се духовий його вплив, що спричинив розбудження національної свідомости в українськiм народі по обох сторонах Збруча» (Гнатюк, 1984: 159–160). Далі автор зазначає, що саме НТШ заклало основи для подальшого виникнення усіх українських журналів і часописів, створення українських шкіл та університетів, заснування Академії Наук України, Археологічного Інституту, Академії Мистецтв, Національної Бібліотеки.

В. Янів у своїй Передмові увиразнює цю роль НТШ, яке в умовах польських утисків та російських заборон (української мови і нації «не було, нема, і бути не сміє!»)... «поступово запевнило вужчій Батьківщині власну духову еліту, що приблизно за одну генерацію перетворила установу з просвітянськими можливостями в неписану академію – без офіційних прав, але із питомою вагою і змістом, що здетермінували ролю до недавна напівспольонізованого пограниччя як «Піємонту» цілої України. Цей процес виразно зарисований в праці В. Гнатюка... В його нарисі ... б'ється живе серце цілого відродження з пізнішим полином, коли після війни та безуспішних Визвольних змагань прийшлося будувати все від основ, але за далеко гірших умов» (Янів, 1984: 12). Діаспорний дослідник звертає увагу на те, що В. Гнатюк, «пишучи свій нарис у Золотий Ювілей, мав 53 роки, з яких вже тоді був 25 років Генеральним секретарем, тобто половину часу сам був співтворцем Товариства, але ж і до попередньої половини мав ще безпосереднє відношення, і тому його відчуття тла є далеко більше, ніж будь-кого іншого... Тому його нарис – це водночас живе свідчення» (Янів, 1984: 12).

Автор Передмови наголошує на національному значенні праці Гнатюка, на його глибокому патріотизмі, «який збільшувався ще усвідомленням тієї трагедії народу, коли він був русифікований, польонізований, румунізований, мадяризований, словаковізований... Любов справедливості й правди, які впливали із наукового усвідомлення фактів, злилися у В. Гнатюка в одне з любов'ю під'яремних братів, запряжених до чужих плугів, і стали підставою його шляхетної одержимості... Зосередившись в значній мірі на своїй основній темі, він створив собі пам'ятник непроминальної вартості» (Янів, 1984: 21). До заслуг Гнатюка Янів зараховує й будження національної свідомості українців. Перевидання Нарису здійснене у дату 40-ї річниці Проголошення Самостійності Карпатської України, якої, на думку діаспорного вченого, не було би без В. Гнатюка: «Можна бути майже певним, що цього світлого моменту в Історії України не було б без тихої, скромної, часто анонімної праці Автора, який своєю науковою активністю будив свідомість Закарпаття» (Янів, 1984: 24). У Нарисі зафіксовані настрої доби, факти, особи, атмосфера, широке тло. Ця праця є не тільки важливим документом доби, а й віддзеркаленням цілої трагедії народу впродовж століть історії.

Усвідомлюючи вагомість дослідників та їхніх творів, автор Передмови згадує і долю будівель НТШ, вважаючи, що будівлі стають іноді символічними каменями при пройденій дорозі до мети, але, як знаємо з минулого, вони можуть бути знищені, як це сталося із будівлями НТШ, майно може бути пограбоване, видрукувані книги – «передані нищівному автодафе модерних вандалів, що побоялися живого слова. Все таки є щось безконечно тривкіше від «матеріальних символів» – будинків, завершених завдяки жертвенності ідейної громади. Це є зобов'язуюча т р а д и ц і я, і саме на цій традиції побудоване сучасне НТШ; якщо не було б «золотої доби» у історії цього Товариства, не змогло б воно перетривати тих вийняткових потрясень, які руйнували тисячелітні монархії» (Янів, 1984: 7).

Історія НТШ спирається «на таких будівничих, яким був В. Гнатюк, один із великої «трійки», які творили Золоту Добу НТШ, що вирішила про його незнищенність» (Янів, 1984: 24). Це вже був завдаток на майбутнє, щоби НТШ могло вистояти за будь-яких утисків та переслідувань: «Справді *Незничиме* Товариство виявило свою вийняткову життєздатність: ... НТШ перетривало дві світові війни, діючи під чотирма неприхильними а то й виразно ворожими режимами; як же ж сучасна советська влада накинула примусове розв'язання Товариства на Загальних зборах в дні 14 січня 1940 р., воно спонтанно відродилося в Мюнхені, після деякого устabilізування післявоєнних умов життя на чужині, 30 березня 1947 р., заки поширилося на цілу діаспору, покликуючи до життя чотири окремі братні товариства у трьох континентах, об'єднані спільною Радою та спільними науковими секціями із спільним членством у них» (Янів, 1984: 6).

Неоціненна роль у цьому саме академіка В. Гнатюка. Тому наприкінці своєї передмови В. Янів пише: «Цій Людині винні ми вдячність, – насамперед не тільки пам'ять про Неї, але й збереження якнайбільшої кількості її творів...» (Янів, 1984: 24). І, можливо, у тих словах чується й нотка гіркоти з тієї причини, що НТШ не віддало Великому Вченому належне за його життя. Уся праця В. Гнатюка в НТШ була найвищим проявом жертвності – від переходу на роботу Секретарем, коли погодився на зарплатню майже в чотири рази меншу, ніж до того; крізь часто безоплатну майже цілодобову працю, про що свідчать його біографи (сам жив у злиднях, не маючи коштів не те що на лікування, а навіть на новий одяг, а у полатаному не міг їхати до Європи) – і до важких умов перед смертю, коли, будучи

важко хворим, не міг навіть припинити редагувати збірник ЛНВ, відповідальність за який було вкотре покладено на нього. Дехто з дослідників наважується вказати на цей факт несправедливості щодо відданого вченого. Про те, як його невлаштованість в НТШ була пов'язана з тим, що «потрапив в немилість Голови» він і сам коротко вказує на с. 61; про те, що туберкульозом він захворів не під час експедицій, як дехто це представляв, а в канцелярії НТШ, де взимку найвища температура була +7 градусів, він пише на с. 110. Але це лише дві принагідні згадки.

До речі, В. Янів теж звертає увагу, що в цих нотках подекуди пробивалося розчарування чи огірчення, «але завжди у формі, гідній справді великої Людини, яка ціле своє життя поставила на службу вибраному завданню» (Янів, 1984: 15). «На щастя, його індивідуальність була настільки сильна, що він постійно – у свідомості сподіваної передчасної смерті, на яку був приречений, – він використовував кожную хвилину. Творчість також давала йому силу перемагати біль та терпіння. ... На В. Гнатюкові зайвий раз здійснилася правда, як то проклин важкої недуги змінюється у благословіння терпіння, що усвідомлює нещадну втечу життя, щоби виповнити його вщерт творчістю. Але на підтвердження тієї істини здібні тільки великі люди. Такою індивідуальністю був В. Гнатюк» (Янів, 1984: 22–23).

Висновки

З усього вище зазначеного викристалізуються подвійні: з одного боку, вони стосуються НТШ як знакової сторінки історії розвитку української науки, культури, суспільства в цілому та його роль у становленні української нації з власною самоідентичністю та окремішністю; з іншого – ролі академіка В. Гнатюка у цьому процесі та вагомості його Історичного Нарису про НТШ. Без цього Нарису неможливе усвідомлення траєкторії розвитку Товариства, його засад і основ, які були закладені в минулому задля здатності встояти і розвиватися в майбутньому. Завдяки цій Історії нова українська генерація зможе усвідомити, якими проблемами жили українські письменники, науковці та культурні діячі минулого, які ідеї задля прийдешнього відродження передали представникам сучасності. На сьогодні по-новому актуально звучать слова самого В. Гнатюка: «Тому працюймо далі з напруженням над будовою величавого храму української науки й культури та дивімося сміло в будучину, бо по довершенні сеї будови, все інше, до чого змагаємо – прийде як наслідок усіх наших трудів і змагань» (Гнатюк, 1984: 160). Український академік є й для нашого покоління живим свідченням жертвності й служіння українській національній ідеї.

Література

- Гнатюк, М. (1984). *Наукове товариство імени Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя). II Видання (У 110-річчя НТШ)*. Мюнхен – Париж.
- Іванюта, І. (2002) Наукова та громадсько-політична діяльність Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. ... Дис... канд. істор. наук. 07.00.01. Тернопіль.
- Лановик, М., Лановик, З. (2021). Європеїзм наукового світогляду та громадсько-політичної діяльності Володимира Гнатюка. *Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі: колективна монографія*. Тернопіль: Підручники і посібники. С. 5–20.
- Мушинка, М. (1987). *Володимир Гнатюк*. Париж–Нью-Йорк–Сідней–Торонто.
- Мушинка, М. (1975). *Володимир Гнатюк – дослідник фолкльору Закарпаття*. Париж–Мюнхен.
- Янів, В. (1984). До джерел творчої енергії Автора Історії першого 50-річчя НТШ (Впровідне слово з нагоди перевидання Нарису). *Гнатюк М. Наукове товариство імени Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя). II Видання (У 110-річчя НТШ)*. Мюнхен – Париж. С. 5–29.
- Яценко, М. (1964). *Володимир Гнатюк*. Київ: Наукова думка.

References

- Hnatiuk, M. (1984). *Naukove tovarystvo imeny Shevchenka u Lvovi (Istorychnyi narys pershoho 50-richchia)* [Shevchenko Scientific Society in Lviv. Historical Essay of the first 50th anniversary]. II Vydannia (U 110-richchia NTSh). Miunkhen – Paryzh (in Ukrainian).
- Ivaniuta, I. (2002) Naukova ta hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Hnatiuka v konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia kintsia XIX – pochatku XX st. [Scientific, social and political activity of Volodymyr Hnatiuk in context of the Ukrainian national revival at the end of the 19th – the beginning of the 20th cent.] ... Dys... kand. istor. nauk. 07.00.01. Ternopil (in Ukrainian).
- Lanovyk, M., Lanovyk, Z. (2021). Yevropeizm naukovooho svitohliadu ta hromadskopolitychnoi diialnosti Volodymyra Hnatiuka [Europeanism of Volodymyr Hnatiuk's scientific outlook and social and political activity]. *Volodymyr Hnatiuk u yevropeiskomu naukovomu prostori: kolektyvna monohrafiia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. S.5–20. (in Ukrainian).
- Mushynka, M. (1987). *Volodymyr Hnatiuk* [Volodymyr Hnatiuk]. Paryzh–Niu-York–Sidnei–Toronto (in Ukrainian).
- Mushynka, M. (1975). *Volodymyr Hnatiuk – doslidnyk folkloru Zakarpattia* [Volodymyr Hnatiuk as a folklore researcher of Transcarpathia]. Paryzh–Miunkhen (in Ukrainian).
- Yaniv, V. (1984). Do dzherel tvorchoi energii Avtora Istorii pershoho 50-richchia NTSh (Vprovidne slovo z nahody perevydannya Narysu) [To the sources of creative energy of the author of History of the first 50th anniversary. Introductory speech on the occasion of the reprint of the Essay]. *Hnatiuk M. Naukove tovarystvo imeny Shevchenka u Lvovi (Istorychnyi narys pershoho 50-*

richchia). II Vydannia (U 110-richchia NTSh). Miunkhen – Paryzh. S. 5–29. (in Ukrainian).

Yatsenko, M.T. (1964). *Volodymyr Hnatiuk* [Volodymyr Hnatiuk]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Mariana Lanovyk, Zoriana Lanovyk. Volodymyr Hnatiuk in Shevchenko Scientific Society: Chronicle of Events and Fate. The purpose of the article is to understand the role of the Shevchenko Scientific Society and its leading figure – Academician Volodymyr Hnatiuk in the development of the Ukrainian national and cultural space at the "turn of the century". This is facilitated by the analysis of the little-known work of the scholar "Scientific Society named after Shevchenko in Lviv. Historical essay of the first 50th anniversary 1873 – 1923)". At the same time, the historical context in which Ukrainian scientific thought, literature and art developed during the periods when the Galician lands were part of Austria-Hungary, under the Moscow occupation during the First World War and under Polish rule is outlined. Documentary testimonies of eyewitnesses, especially of such a significant figure as V. Hnatiuk, appear not only as an eloquent example of factual literature, but also as a significant factor for understanding the contemporary conditions of the development of philological science, humanitarianism in general, as well as the literary process, the integrity of Ukrainian development in the conditions of various political power.

The research was carried out with the involvement of analytical, historical-chronological, historical-comparative **methods**, as well as a hermeneutic approach, which makes it possible to consider literary phenomena in broad extratextual contexts, taking into account a number of factors. The researched materials appear in a new light and contain valuable conclusions regarding the modern view of the cultural and historical processes that took place in Galicia at the end of the 19th beginning of the 20th century in general, and the development of the Shevchenko Scientific Society in particular during this period.

On the one hand, the **conclusions** relate to the Shevchenko Scientific Society as a significant page in the history of the development of Ukrainian science, culture, society as a whole and its role in the formation of the Ukrainian nation with its own self-identity and individuality; on the other hand, the role of Academician V. Hnatiuk in this process and the importance of his Historical Essay on the Shevchenko Scientific Society. It is emphasized that without this Essay it is impossible to understand the trajectory of the Society's development, its principles and foundations, which were laid in the past for the ability to stand and develop in the future. Thanks to this Historical Essay, the new Ukrainian generation will be able to understand what problems Ukrainian writers, scientists and cultural figures of the past lived with, and what ideas for the future revival they passed on to representatives of the present. This will contribute to a holistic view of the cultural, literary, scientific, social development, historical processes that took place in Galicia at the end of the 19th beginning of the 20th century.

Key words: V. Hnatiuk, Shevchenko Scientific Society, author, history, historical prose, essay, genre, non-fiction literature, literary process.

Лановик Зоряна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, <https://orcid.org/0000-0002-3260-9887>; m-z@ukr.net

Лановик Мар'яна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, <https://orcid.org/0000-0002-1261-120X>; m-z@ukr.net